

บทความวิจัย

การพัฒนาหลักสูตรตามกรอบแนวคิดปรัชญาการศึกษาอิสลาม

มูฮัมหมัด สุกกรี มัณญู* สุฮัยมี ขามิ**

* ดร.(หลักสูตรและการสอน), รองศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำสาขาวิชาวิทยาการทางการศึกษาและนวัตกรรมการจัดการเรียนรู้, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี

** นศ.ปริญญาโท สาขาวิชาวิทยาการทางการศึกษาและนวัตกรรมการจัดการเรียนรู้, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี

บทคัดย่อ

ปรัชญาการศึกษาอิสลามถือเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งของอิสลามศึกษาและเป็นวิทยาการที่จะสร้างความยืดหยุ่นแห่งปัญญาประจักษ์ระหว่างแนวคิดเชิงเหตุผล และหลักศรัทธาของอิสลาม (ความเชื่อ) ซึ่งเป็นพื้นฐานของหลักการเรียนรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ ด้วยเหตุผลของความจริงอันเที่ยงแท้ ด้วยคำกล่าวที่ว่าความจริงก็คือคุณสมบัติของความจริงอันเที่ยงแท้และสิ่งที่เรียกว่าจริงคือ ความจริงเชิงประจักษ์ หรือ สัจสัมพันธ “Absolute truth” และสิ่งที่ถูกต้องถือเป็นความจริงโดยตัวของมันเอง ซึ่งเรียกว่า “สัจธรรม” ส่วนสิ่งที่ เป็นความจริงของวัตถุ นั้นเรียกว่า “สัจวัตถุ” การที่จะค้นพบความจริงได้นั้นจะต้องใช้หลักการของความเชื่อบนพื้นฐานสัจธรรมแห่งความจริงที่คงทนถาวรโดยบทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายแนวคิดและปรัชญาอิสลามที่สัมพันธ์กับปรัชญาสากลเพื่อเปรียบเทียบหลักความเชื่อมั่นของอิสลามบนพื้นฐานความจริงประจักษ์เชิงรูปธรรมและสัจธรรมซึ่งเกิดจากการใช้ปัญญาประจักษ์ตามหลักการอิสลาม อันประกอบด้วย 3 หลักการสำคัญ คือ อิสลาม อิมาน และอียะซาน ด้วยหลักการข้างต้นจึงเป็นพื้นฐานของการกำหนดหลักการประจักษ์เชิงปัญญาซึ่งถือเป็นกระบวนการทางสติปัญญาในการเรียนรู้ของมนุษย์ตามหลักสัจธรรมตามหลักปัญญาประจักษ์แห่งความเชื่อมั่นของอิสลาม 3 ระดับ คือ อิลมุยากิน (Ilmu al-Yakin), อัยนุลยากิน (Ainu al-Yakin), และฮักกุลยากิน (Hakku al-Yakin) เพื่อเป็นบรรทัดฐานของการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความรู้และสติปัญญาจนบรรลุเป้าหมายของการจัดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพของเยาวชนต่อไป

คำสำคัญ: การพัฒนาหลักสูตร, ปรัชญาการศึกษาอิสลาม

RESEARCH

Curriculum Development on the Framework of Islamic Educational philosophy*Muhamassakri Manyunu* Suhaymi Khami***

** Dr. (Curriculum and Instruction), Assoc. Prof. Lecturer in the Department of Educational Science and Learning Management Innovation, Faculty of Education Fatoni University*

***Master's degree student in Educational Science and Learning Management Innovation, Faculty of Education Fatoni University*

Abstract

The Philosophy of Islamic Studies is considered to be a branch of Islamic studies and a science that creates the resilience of wisdom between the rationalistic genre and the bolster of Islam (belief), which is the basis of the principle of learning in various sciences for reasons of true truth. With the saying "truth is the quality of being true, and anything that is true is a truth", the truth is that the properties of true truth and what is called true are: Empirical truth or relationship "Absolute truth", and the right thing, is considered true by itself, which is called the "truth", and what is true of the object is called "truth". This academic article aims to explain Islamic concepts and philosophies in relation to international philosophy, to compare Islamic convictions based on truth, concrete manifesto and truth, which are formed by the use of intelligence manifested in accordance with Islamic principles. It consists of three key principles: Iman, Islam, and Eizan. The three levels are Ilmu al-Yakin, Aynu al-Yakin, and Hakual-Yakin to be the norm of learning that focuses on enhancing knowledge and intelligence to achieve the goal of managing the effective learning of youth.

Keywords: Curriculum Development, Islamic Educational philosophy

ความนำ

อัลลอฮ์ ﷻ ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน *لجعلنا منكم وشرعة ومنهاجا* อัลมาอิดะฮ์: 48) ความว่า “สำหรับแต่ละประชาชาติในหมู่พวกเจ้านั้นเราได้ให้มีบทบัญญัติและแนวทางไว้” อัลกุรตุบีย ได้กล่าวไว้ว่า (al-Qurtubi, 1953) : ประชาชาติในองการดังกล่าวหมายถึงประชาชาติมุฮัมมัดและประชาชาติสมัยก่อนและแนวทางที่นี้หมายถึงแนวทางที่ชัดเจน มัรอี (Mar'i: 2001) ได้ให้ทัศนะว่า (منهاج) ในโองการข้างต้นสอดคล้องกับคำว่า (หลักสูตร) ในสมัยปัจจุบันอัลกุรอานและแบบอย่างของท่านศานตุมุฮัมมัด ﷺ เป็นเส้นทางที่ประชาชาติของท่านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดจึงจะนับเป็นผู้ศรัทธาที่สมบูรณ์เปรียบดั่งนักการศึกษาต้องยึดปฏิบัติตามหลักสูตรอย่างเคร่งครัดเช่นกันจึงจะประสบความสำเร็จดังจุดมุ่งหมายที่หลักสูตรนั้น ๆ ได้กำหนดมาทั้งนี้หลักสูตรที่ได้นั้นจะต้องเป็นหลักสูตรที่เที่ยงตรงมีความถูกต้องที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยศาสตร์ที่ถูกประทาน (วะฮยู) และศาสตร์ที่สติปัญญาค้นพบ

ความรู้ที่ได้จากผู้ทรงอภิบาลถือเป็นหัวใจสำคัญของศาสนาอิสลาม โดยวัตถุประสงค์ที่เป็นเป้าหมายสำคัญของความรู้ถูกกล่าวถึงอย่างชัดเจนในอัลกุรอานและอัลหะดีษ (Ali Mhd.Alawi, 2014) ด้วยการเน้นกระบวนการและหลักการเรียนรู้ด้วยทักษะการอ่านซึ่งเป็นรากฐานของการเรียนรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่ลึกซึ้งจากอัลลอฮ์ ﷻ ด้วยปฐมบทของการเรียนรู้ที่ถูกประทานให้ท่านศานตุมุฮัมมัด ﷺ ผ่านซูเราะฮ์ อัล-อะลัก หลังจากนั้นจึงเน้นทักษะการเขียนด้วยตำรับในซูเราะฮ์เดียวกัน ส่วนซูเราะฮ์ อัล-กอลัม ถือเป็นการสำคัญเพื่อสร้างทักษะในการให้เหตุผลด้วยกระบวนการทางปัญญาผ่านสามัญสำนึกของปัญญา (al-Edrus, 1993) เพื่อสร้างบรรทัดฐานแห่งวิถีชีวิตและจารีตประเพณีอันดีงามด้วยการยึดมั่นบนฐานหลักการเรียนรู้อิสลาม 3 หลักการสำคัญ คือ 1) หลักการอิสลาม (อัล-อิสลาม) 2) หลักการทศรัทธามั่น (อัล-อีมาน) 3) หลักศีลธรรมอันประเสริฐ (อัล-เอียะฮาน) ส่วนหลักความรู้ที่เป็นบทบัญญัติฟิรฎูอีน และฟิรฎูกีฟายะฮ์นั้น (Ismail Hj Ibrahim & Mohd.Sahri Abdul Rahman, 1994) เป็นหลักความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เช่น เศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นต้น ดังนั้นการก่อเกิดความรู้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของหลักการด้านสติปัญญาบนพื้นฐานของอิสลามนั่นคือ หลักแห่งปัญญาประจักษ์ซึ่งประกอบด้วย 3 หลักการ คือ 1) หลักอิสมุอัล-ยากิน 2) หลักอัยนูอัล-ยากิน) และ 3) หลักฮักกูอัล-ยากิน (al-Attas, 2007) เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งด้วยค่านิยมทางศีลธรรมที่นำยกย่องสามารถเสริมสร้างพัฒนาการสติปัญญาได้อย่างสมดุลตามบทบัญญัติอิสลามโดยพื้นฐานจากอัล-กุรอานและอัล-หะดีษ (Ghazali Darussalam, 2001) รวมถึงความคิดเห็นที่ได้รับจากนักวิชาการมุสลิมที่บูรณาการระหว่างความรู้ทางปัญญาและหลักการศาสนาได้อย่างสมดุลและสมบูรณ์แบบ

ภูมิหลังแนวคิดเชิงปัญญาในอิสลาม

เมื่อถ้ามองถึงแนวคิดสำคัญที่เกี่ยวข้องกับหลักความเชื่อในอิสลามบนพื้นฐานของปัญญาที่เป็นรากฐานของการก่อเกิดความรู้ในอิสลามแล้วพบว่าปฐมบทแรกที่ถูกประทานให้กับท่านศานซุตมุฮัมมัด ﷺ คือ ซูเราะห์อัล-อะลัก ถือเป็นโองการแรกของอัลลอฮ์ ﷻ ที่ประสงค์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตแห่งปัญญาของมนุษยชาติ (Rusmanhaji, 2013) ซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า:

﴿ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴾ [العلق: 1 - 5]

"จงอ่านเถิด (โอ้มุฮัมมัด) ด้วยพระนามของอัลลอฮ์ เจ้าแห่งผู้ทรงสร้าง พระองค์ทรงสร้างมนุษย์จากก้อนเลือด จงอ่านด้วยพระนามของพระเจ้าผู้ทรงเมตตากรุณา ผู้ทรงสอนด้วยปากกาและการเขียน พระองค์ทรงสอนมนุษย์ในสิ่งที่เขาไม่รู้"

(ซูเราะห์อัล-อะลัก 96 : 1-5)

ด้วยปฐมบทแรกของซูเราะฮ์ถือเป็นสัญญาณสำคัญจากอัลลอฮ์ ﷻ ถึงผู้ส่งสารของพระองค์และชาวมุสลิมทุกคนว่าสิ่งสำคัญที่สุด คือ การปฏิบัติเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ด้วยความรู้และสติปัญญาถือเป็นสัจธรรมความรู้ที่มาจากแหล่งกำเนิดจากอัลลอฮ์ ﷻ ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ในช่วงแรกของการเผยแพร่สัจธรรมของท่านศานซุตมุฮัมมัด ﷺ ต่อชาวมุสรีกินในมักกะฮ์หลังจากที่ชุมชนอาหรับปกคลุมด้วยความโง่เขลามากกว่า 500 ปี ส่งผลให้พวกเขาอยู่ในสภาวะที่หลงผิด และมีมโนจนกระทั่งถูกมองว่าเป็นสังคมที่ปราศจากซึ่งอารยธรรม (ญาฮิลียะฮ์) (Zawawi Hj Ahmad. 1996) ด้วยเหตุผลดังกล่าวปฐมบทแรกจึงถูกประทานจากอัลลอฮ์ ﷻ ด้วยคำสั่งเพื่อการแสวงหาความรู้ที่เป็นสัจธรรมบนพื้นฐานของสติปัญญาเพื่อเป็นเข็มทิศในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของมนุษย์ออกจากสังคมปราศจากซึ่งอารยธรรม (Jahiliyah) และฟื้นฟูหลักการศาสนาที่แท้จริงของอิสลาม และท่านศานซุตมุฮัมมัด ﷻ ได้เน้นย้ำอีกว่า

((طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ))

"การแสวงหาความรู้เป็นภาระผูกพัน(สิ่งจำเป็น)เหนือมุสลิมทุกคน"

บันทึกโดยอิบนุมาญะฮ์, เลขที่: 224

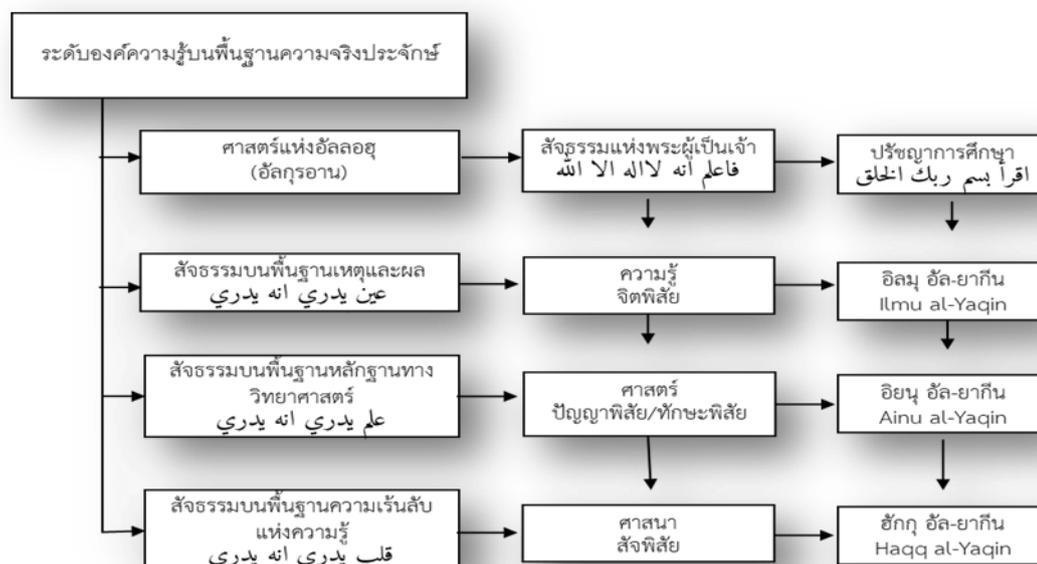
ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่เข้มงวดและเน้นย้ำถึงการแสวงหาความรู้ อีกทั้งยังสอนวิธีการค้นหาความรู้และแนวทางการสื่อสารกับผู้อื่น โดยกระบวนการแรกของการแสวงหาความรู้ ด้วยการประทานโดย (วะห์ยู) อัลลอฮ์ ﷻ ผ่านท่านศาสนทูตมุฮัมมัด ﷺ และท่านศาสนทูตอาดัม ﷺ ดังที่กล่าวไว้ในพระดำรัสของพระองค์ซึ่งมีความหมายว่า:

“และพระองค์ได้ทรงสอนบรรดานามของทั้งปวงให้แก่อาดัม ภายหลังจากได้ทรงแสดงสิ่งเหล่านั้นแก่ลาอิลละฮะ แล้วตรัสว่า จงบอกบรรดาชื่อของสิ่งเหล่านั้นแก่ข้า หากพวกเจ้าเป็นผู้พูดจริง”

จากบทบัญญัติที่ได้กล่าวมานี้ ถือเป็นรากฐานสำคัญของกระบวนการพัฒนาวิธีการเรียนรู้ของมนุษย์ ซึ่งมีการสืบทอดความสามารถที่เป็นกระบวนการการเรียนรู้อย่างเป็นระบบจากอัลลอฮ์ ﷻ (Syafieh, 2013) อย่างไรก็ตามอุปสรรคที่เป็นความท้าทายที่มนุษย์ต้องเผชิญในทุกช่วงวัยนั้นกำลังเปลี่ยนแปลงท่ามกลางสภาวะความเจริญที่ก้าวกระโดดมากขึ้นด้วยกระแสความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีโลกาภิวัตน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศตวรรษที่ 21 ถือเป็นความท้าทายอย่างยิ่งสำหรับการเรียนรู้ของเยาวชน และกระบวนการจัดการเรียนรู้ของสถานศึกษาเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดสภาวะการจ้องจามมนุษย์ไว้ในแพลตฟอร์มที่เรียกว่า ”พหุนิยม” (Ghazali Darussalam: 2001) ซึ่งสภาวะเช่นนี้ถือเป็นสถานการณ์ที่แปลกใหม่ที่มนุษย์มีอาจหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นไม่ว่าจะด้วยสภาวะเช่นใดการแสวงหาความรู้ในลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมทั้งในรูปแบบการส่งมอบและรับรู้ข้อมูลนั้น จำเป็นต้องอาศัยแนวคิดเชิงปรัชญาบนพื้นฐานหลักปัญญาประจักษ์และกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการรับรู้ความจริงประจักษ์เพื่อกระตุ้นการตื่นรู้ในการเรียนรู้ของผู้เรียนจนเกิดการแสวงรู้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ และหลุดพ้นจากสภาวะการจ้องจามด้วยเครือข่ายเทคโนโลยีสมัยใหม่ในที่สุด

กรอบแนวคิดหลักการเรียนรู้เชิงปัญญาประจักษ์

หลักการเรียนรู้เชิงปัญญาประจักษ์เป็นหลักการที่ถูกกำหนดด้วยบทบัญญัติอิสลามซึ่งผู้เขียนได้ศึกษาจาก อัลกุรอานในซูเราะห์และอายะห์ที่เกี่ยวข้อง ส่วนแนวคิดอ้างอิงจากแนวคิดของอิหม่ามขอซาลีและอิบนุก็อยยิมในหลักความเชื่อมั่นบนพื้นฐานหลักปัญญาประจักษ์ (Kedah Darul Aman Education Department 1999,) เพื่อเป็นแนวทางในการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเชิงปรัชญาสากลและปรัชญาการศึกษาอิสลาม ดังนี้

ความหมายของปรัชญา

ปรัชญา คือ แนวคิดอันบริสุทธิ์ที่ปราศจากอคติคำว่า “ปรัชญา” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Philosophy” และมาจากรากศัพท์ในภาษากรีกว่า “Philosophia” ซึ่งประกอบขึ้นมาจากศัพท์คำว่า “Phileo” แปลว่า “รัก” และ “Sophia” แปลว่า “ภูมิปัญญา” หรือ wisdom ดังนั้นปรัชญาจึงมีความหมายตามรากศัพท์ว่า “ความรักที่มีต่อภูมิปัญญา” หรือ “ความรักในความรู้ความจริง”

ความหมายของ “ปรัชญา” ตามพจนานุกรมหมายถึง “วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง” การศึกษาเกี่ยวกับปรัชญาจึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความรู้ความจริงของโลกมนุษย์หรือความรู้ความจริงเกี่ยวกับความจริงที่เกิดขึ้นกับเรื่องนั้นๆ

ปรัชญาทั่วไปกับปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาทั่วไปหรือปรัชญาบริสุทธิ์กับปรัชญาการศึกษามีความใกล้เคียงกันมากปรัชญาทั่วไปเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความจริง (Latifan Arifin, 2019) วิธีการค้นหาความจริงและคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ในสังคม แต่ปรัชญาการศึกษาเป็นการนำเอาปรัชญาทั่วไปมาประยุกต์เพื่อนำไปจัดการศึกษาปรัชญาโดยทั่วไปสามารถจำแนกออกเป็น ดังนี้

- 1) **อภิปรัชญา** (ปรัชญาหาความจริง) เป็นศัพท์บัญญัติของคำว่า Metaphysics หมายถึงศาสตร์ที่ว่าด้วยความแท้จริงหรือสัจธรรม (Reality Essence) มีปรัชญาอีกสาขาหนึ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ Metaphysics คือ Ontology แปลว่า ภาวะวิทยา ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความมี (being) ศาสตร์ทั้ง

สองนี้มีความเกี่ยวข้องกันเพราะว่า Metaphysics คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยความแท้จริงหรือสารัตถะว่ามีจริงหรือไม่ Ontology ก็ศึกษาเรื่องความมีอยู่ของความแท้จริง หรือสารัตถะนั้นเป็นจริงอย่างไร โดยทั่วไปถือว่าศาสตร์ทั้งสองนี้ศึกษาเรื่อง เดียวกัน คือ ความมีอยู่ของความแท้จริง หรือความแท้จริง ที่มีอยู่เพราะฉะนั้นจึงถือว่าศาสตร์ทั้งสองเป็นเรื่องเดียวกันอภิปรายเป็นการศึกษาปรัชญาที่ เกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากการเห็นทั่ว ๆ ไปหรือความรู้ที่อยู่นอกเหนือการรู้เห็นใด ๆ แต่ สามารถรู้และเข้าใจด้วยเหตุผล

2) ญาณวิทยา

ญาณวิทยา หรือเรียกอีกอย่างว่า ทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) บัญญัติขึ้นเพื่อใช้เป็นคำ แปลของคำภาษาอังกฤษว่า Epistemology ซึ่งมาจากภาษากรีกว่า Episteme (ความรู้) และ Logos (วิชา) มีความหมายว่าทฤษฎีแห่งความรู้ซึ่งญาณวิทยาจะอธิบายถึงปัญหาเกี่ยวกับที่มาของความรู้แหล่งเกิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ และเหตุแห่งความรู้ที่แท้จริง

3) จริยศาสตร์

จริยศาสตร์ (Ethics) มีที่มาจากรากศัพท์ภาษาละตินคำว่า (Ethos) ที่หมายถึง อุปนิสัย หรือหลักของ ความประพฤติ ขนบธรรมเนียมที่เป็นความเคยชิน จริยศาสตร์ เป็นการศึกษาถึงเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์เรา ว่าคืออะไร อะไรควรทำหรือไม่ควรทำเพื่อจะได้ไปถึงเป้าหมายสูงสุดนั้น และจะใช้เกณฑ์อะไรมาตัดสินว่า สิ่งนี้ ดี สิ่งนี้ไม่ดี ดังนั้น เป้าหมายของชีวิต คือ ตัวที่จะกำหนดการกระทำของมนุษย์ว่าจะเป็นไปในแนวทางใด และ เป้าหมายชีวิตของมนุษย์แต่ละคนนั้นก็แตกต่างกันออกไปหลายแนวคิด

4) สุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์สุนทรียศาสตร์เป็นศัพท์คำใหม่ ที่บัญญัติขึ้นโดย โบมการ์เดิน (Alexander Gottlieb Baumgarte) ซึ่งก่อนหน้าที่เป็นเวลา 2000 กว่าปี นักปราชญ์สมัยกรีก เช่น เพลโต อริสโตเติล กล่าวถึงแต่ เรื่องความงาม ความสะเทือนใจ ซึ่งเป็นความรู้สึกทางการรับรู้ (Sense Perception) ของมนุษย์ ปัญหาที่พวกเขาโต้เถียงกันได้แก่ ความงามคืออะไร ค่าของความงามนั้นเป็นจริงมีอยู่โดยตัวของมันเองหรือไม่ หรือว่าค่า ของความงามเป็นเพียงข้อความที่เราใช้กับสิ่งที่เราชอบ ความงามกับสิ่งที่งามสัมพันธ์กันอย่างไร มีมาตรการ ตายตัวอะไรหรือไม่ที่ทำให้เราตัดสินใจได้ว่าสิ่งนั้นงามหรือไม่งาม สุนทรียศาสตร์นับว่าเป็นแขนงหนึ่งของ ปรัชญาในส่วนของที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหา คุณค่า (Axiology) ในสมัยก่อนวิชานี้เป็นที่รู้จักกันในรูปของวิชา “ทฤษฎีแห่งความงาม” (Theory of Beauty)

5) ตรรกวิทยา

ตรรกวิทยา (logic) มาจากรากศัพท์ ในภาษากรีกว่า “Logos” และความหมายของคำว่า logos ตาม รากศัพท์เดิมในภาษากรีก หมายถึง คำพูด การพูด เหตุผล สมมุติฐาน สุนทรพจน์ คำกรีกที่มีรากศัพท์มาจาก

logos เช่น logistikon มีความหมายถึง การอธิบาย การให้รายละเอียด นอกจากนี้ยังมีความหมาย หมายถึง คำสัญญา แต่อย่างไรก็ตามความหมาย ที่ซ่อนอยู่ของคำว่า Logic คือ การคิด นั่นเอง ตรรกวิทยามีใช้เรื่องราวของปรัชญาโดยตรง แต่มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือในการคิดทางปรัชญาเพื่อค้นหาเหตุผลและความถูกผิดในการโต้แย้งที่ต่างกันหรือ ตรรกวิทยา เป็นสาขาที่เกี่ยวกับการแสวงหาเหตุผล ข้ออ้าง ข้อสรุป เพื่อให้เกิดความเชื่อ วิธีคิดอย่างมีเหตุผลของตรรกวิทยาที่นำมาเป็นเครื่องมือของความคิดในปรัชญา มักมี 2 วิธีคือ

- a) อนุমানวิธี คือ การหาความจริงจากสิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นจริงจากข้อสรุปที่ถูกต้องเหมาะสมที่มีอยู่ก่อนแล้ว
- b) อุปมานวิธี คือ การหาความจริงหรือการคิดหาเหตุผลด้วยการพิจารณาข้อปลีกย่อยอื่นด้วยการทดลองค้นคว้าแล้วนำมาเป็นข้อสรุปหากฎเกณฑ์

จุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ตามแนวคิดของบลูมและคณะ (Bloom and Others)

ตามแนวคิดการจัดการเรียนรู้ของ บลูมและคณะ (Bloom and Others) ได้กำหนดจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ของผู้เรียนไว้ 3 ด้านคือ

1) ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) คือผลของการเรียนรู้ที่เป็นความสามารถทางสมองความจำ ความเข้าใจการนำไปใช้การวิเคราะห์การสังเคราะห์และประเมินผล

2) ด้านจิตพิสัย (Affective Domain) คือผลของการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงด้านความรู้สึกความสนใจทัศนคติการประเมินค่าและค่านิยม

3) ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) คือผลของการเรียนรู้ที่เป็นความสามารถด้านการปฏิบัติการเคลื่อนไหวการกระทำการปฏิบัติงานการมีทักษะและความชำนาญ

จากการวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของ บลูมและคณะ (Bloom and Others) ข้างต้นถือเป็นแนวคิดที่เป็นสากลและเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 อีกทั้งยังมีความสอดคล้องกับหลักการเรียนรู้บนพื้นฐานหลักสัจธรรมแห่งความเชื่อของอิสลาม แต่อย่างไรก็ตามยังมีข้อบกพร่องในด้านการปลูกจิตสำนึกด้านสติปัญญาที่เป็นพื้นฐานของการเรียนรู้แห่งหลักความจริงประจักษ์ ซึ่งอิสลามได้เน้นการจัดการเรียนรู้ที่กระตุ้นผู้เรียนให้มีความรู้ที่คงทนตามหลักปัญญาประจักษ์และความจริงประจักษ์บนพื้นฐานของความสำนึกและการยอมรับด้วยจิตสำนึกทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และสติปัญญาจนเกิดความเชื่อมั่นในความรู้อันจะนำมาสู่หลักการปฏิบัติด้วยความภาคภูมิใจปราศจากอคติต่อความรู้อย่างแท้จริง

ความหมายของความจริงประจักษ์

ความหมายของคำว่า “ความจริง” มีความแปรผันตามมุมมองและจุดยืนของแต่ละบุคคลและสถานการณ์นั้น ๆ (Latifan Arifin,2019) ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ดังนี้

1) ความหมายในแง่ของ "ตัวกลาง"(intermediary) เพื่อให้ได้มาความจริง ประกอบด้วย 4 ส่วน

คือ

- ความจริงเชิงความรู้สึก (ประจักษ์รู้) ที่พบในการสังเกตและประสบการณ์ (Empiric)
- ความจริงเชิงวิทยาศาสตร์ (เหตุผล) ที่ได้มาจากการวิเคราะห์ของเหตุและผล (Rational)
- ความจริงเชิงปรัชญาสามารถบรรลุโดยความคิดที่บริสุทธิ์ (การคิดเชิงสัมพัทธ์) (Relative thinking)
- ความจริงเชิงศาสนา (วิถีแห่งอัลลอฮ์) ซึ่งได้รับทางนำจากพระเจ้าด้วยหลักคำสอน (Supernatural)

2) ความหมายในแง่ของ "อำนาจ" ในการบังคับเพื่อให้เกิดการยอมรับความจริงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

- ความจริงเชิงอัตนัยซึ่งยอมรับโดยเรื่องส่วนตัวของบุคคลเท่านั้น (Subjective)
- ความจริงเชิงวัตถุรับรู้ไม่เฉพาะเรื่องที่ตนสนใจแต่ยังรวมถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย (Objective)

3) ความหมายในแง่ของ "ประยุกต์ใช้ในภาพรวมอย่างแพร่หลาย" ซึ่งสามารถสรุปออกเป็น 2 ส่วน คือ

- ความจริงส่วนบุคคลซึ่งใช้กับบุคคล (Individual truth)
- ความจริงสากลที่ใช้ได้กับทุกคน (Universal truth)

6) ความหมายในแง่ของ "คุณภาพ" ความจริงประเภทนี้สามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

- ความจริงพื้นฐาน คือ ความจริงระดับต่ำสุด (Basic truth)
- ความจริงสัมพัทธ์ คือ ความจริงหนึ่งหรือหลายระดับเหนือความจริงพื้นฐานแต่ยังไม่สมบูรณ์ (Relative truth)
- ความจริงบริบูรณ์ คือ สัจธรรมอันบริบูรณ์ซึ่งมีความเที่ยงแท้และคงทน (Absolute truth)

เมื่อกล่าวถึงภาพรวมของความจริงประจักษ์หรือการประจักษ์รู้ดังกล่าวนี้ สามารถมโนทัศน์ที่ว่าไปไม้ที่เป็นสมุนไพรมีสรรพคุณอย่างไร แต่ไม่สามารถอธิบายสารประกอบที่อยู่ในสมุนไพรมันได้ เรียกว่า (ความรู้ Knowledge) ความประจักษ์รู้ว่าเป็นสมุนไพรมีสารประกอบอะไรบ้าง มีสรรพคุณอย่างไร รักษาโรค

อะไรได้บ้างเรียกว่า(ศาสตร์)ความประจักษ์รู้ในสมุนไพรรแล้วสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการรักษาโรคตามสรรพคุณได้จริงถือได้ว่า มีความประจักษ์ชัดแจ้งในศาสตร์นั้น เรียกว่า (สัจธรรม)

ดังนั้น ความประจักษ์ชัดแจ้งในแต่ละระดับข้างต้น สามารถอธิบายได้ว่าความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของเหตุและผลนั้น เป็นเพียงคุณลักษณะหนึ่งที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้งห้าจนเกิดมโนทัศน์ในการรับรู้องค์ประกอบของวัตถุใด ๆ อีกทั้งยังสอดคล้องกับหลักการดำรงตนที่สำคัญแห่งลัทธิ (ซูฟี) ซึ่งเป็นหลักการดำรงตนบนพื้นฐานความบริสุทธิ์ 4 ด้าน คือ ศาสตร์ชะรีอะฮ์ ตะเรกัต และมักริฟัต ส่วนหลักสัจธรรมแห่งความจริงประจักษ์นั้นต้องดำเนินควบคู่กับความเชื่อในลำดับที่สูงส่ง นั่นคือ "ศาสตร์แห่งความเชื่อ" อันประกอบด้วย 3 ระดับ คือ 1) ศาสตร์ศรัทธา (Ilmual-Yaqin) 2) ประจักษ์ศรัทธา (Ainual-Yaqin) และ 3) สัจศรัทธา (Haqqal-Yaqin) เมื่อกล่าวถึงศาสตร์แห่งความเชื่อแล้วทำให้เข้าใจถึงหลักการที่สัมพันธ์กันโดยไม่สามารถปฏิเสธได้ถึงหลักแห่งสัจสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดการส่งเสริมซึ่งกันและกันด้วยความสัมพันธ์และเป้าหมายที่ชัดเจนแห่งปัญญาประจักษ์ ที่เน้นการรับรู้โดยผ่านสติปัญญาของมนุษย์

นิยามและความสัมพันธ์ของหลักสัจสัมพันธ์

สัจสัมพันธ์คือ การส่งเสริมซึ่งกันและกันสามารถสร้างความเข้าใจด้วยหลักการอุปมาตามหลักสัจธรรมบนพื้นฐานของวัตถุ เรียกว่า "สัจวัตถุ" เช่น ความร้อนของไฟทำให้เกิดปฏิกิริยาเผาไหม้อันก่อให้เกิดผลของ (ความทุกข์ทรมานเมื่อสัมผัส) ด้วยเหตุที่เปลวไฟมีสัจแห่งไฟ กล่าวคือ ความร้อนและเผาไหม้นั้นเกิดขึ้นจริงตามความเชื่อของสัจวัตถุ เมื่อมีคนเอามือวางบนกองไฟแล้วเขารู้สึกว่ามีเกิดการไหม้และร้อน (Ismail Hj Ibrahim & Mohd. Sahri Abdul Rahman (pyntg.). 1994) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของท่าน อิบน์อัล-ก้อยยิม ที่กล่าวว่า"ความแตกต่างระหว่าง Ilmu al-Yaqin, Ainu al-Yaqin และ Haqq al-Yaqin : อันที่จริงฉันจะยกตัวอย่างของทั้งสามระดับ เช่นคนที่บอกว่าเขามีน้ำผึ้งอยู่เพื่อให้รู้ว่าเขามีน้ำผึ้งจริงซึ่งเป็นการแสดงในความซื่อสัตย์ของเขา จากนั้นเขาก็แสดง (น้ำผึ้ง) ให้เห็นเพื่อให้ความมั่นใจเพิ่มขึ้นจากนั้นเขาก็ให้ลิ้มรสชาติมันเพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นน้ำผึ้งจริง ด้วยเหตุผลข้างต้นจึงสามารถอธิบายหลักการของการรับรู้ด้วยปัญญา ดังนี้

- 1) การบอกให้รู้ว่ามีน้ำผึ้งอยู่เพื่อแสดงความซื่อสัตย์ของเขา คือ อิลมุล ยากิน (ความรู้)
- 2) การแสดง (น้ำผึ้ง) ให้เห็นเพื่อให้ความมั่นใจเพิ่มขึ้น คือ อัยนูล ยากิน (ศาสตร์)
- 3) การให้ลิ้มรสชาติมันเพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นน้ำผึ้งจริง คือ ฮักกุล-ยากิน (สัจธรรมของวัตถุ) หรือ (สัจวัตถุ)

ดังนั้นความรู้ที่เกี่ยวกับ al-Jannah (สวรรค์) และ an-Naar (นรก) จึงเป็นศาสตร์แห่งความเป็นจริงที่เป็นเหตุผลในการอธิบายความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างหลักการของซูฟีที่เรียกว่า tarekat, makrifat ด้วยหลักปฏิบัติตนที่ประกอบด้วยสาระสำคัญ คือ ตัวตนของมนุษย์เป็นศูนย์กลางของจิตวิญญาณของมนุษย์

ด้วยการมีจิตสำนึก(สามัญสำนึก) หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “สติสัมปชัญญะ” ด้วยสติสัมปชัญญะนี้เองทำให้มนุษย์สามารถสะท้อนสัจจะแห่งการกระทำและพฤติกรรมประจักษ์ของมนุษย์ได้อย่างดี เรียกว่า "ศีลธรรมอันดี" ทางร่างกายและจิตใจ

ความหมายของความจริงพื้นฐาน ความจริงสัมพัทธ์ และสัจธรรมสัมบูรณ์

ความจริงพื้นฐาน ความจริงสัมพัทธ์ และสัจธรรมสัมบูรณ์นั้นมักเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสัจธรรมกับวัตถุโดยอาศัยหลักการพื้นฐานปัญญาประจักษ์ (Wan Mohd Nor Wan Daud. 2005) ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ด้วยสติปัญญาและสามัญสำนึกของมนุษย์ทั่วไปโดยมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1) ความจริงที่ว่า "ไม่ผิด" เป็นความจริงพื้นฐานที่มีความหมายว่า “ไม่พลาด” หมายความว่า เป็นความจริง ซึ่งความจริงในนี้จัดอยู่ในระดับต่ำที่สุดด้วยสาเหตุที่ว่าความผิดพลาดอยู่เบื้องหลังของความถูกต้อง

2) สัจธรรมกับวัตถุ หมายถึง ความจริงพื้นฐานที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์ของสัจธรรมกับวัตถุ เรียกว่าความจริง ซึ่งความจริงสัมพัทธ์นี้เองที่มีความเกี่ยวข้องกับการมีหรือไม่มี ที่สัมพันธ์กันของวัตถุใด ๆ ฉะนั้นหากไม่มีความสัมพันธ์ระหว่าง "สัจธรรมกับวัตถุ" แล้วความจริงย่อมจะไม่มีอยู่จริง

3) การรับรู้ได้เอง หมายถึง ความจริงพื้นฐานที่เกิดจากความสามารถเป็นการแสดงออกของบุคคลที่จะสามารถกระทำหรือไม่กระทำ ดังนั้นการรู้ไม่ได้หมายความว่า เป็นบวกเสมอไปแต่มีความเป็นไปได้ในด้านที่เป็นลบได้เช่นกันซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงที่อยู่เหนือความคาดหมาย ดังนั้นความสามารถของบุคคลในการรับรู้ได้เองนั้น จึงมีความหมายว่า “สามารถรับรู้และไม่สามารถรับรู้ได้” ในเวลาเดียวกัน ซึ่งหลักการนี้ เรียกว่า “**ممكن** มุมกิน” คือความเป็นไปได้ในการรับรู้และการยอมรับด้วยปัญญาของมนุษย์

ด้วยหลักการข้างต้น คำกล่าวที่ว่า "ไม่รู้ว่าคุณเองไม่รู้" จึงมีความหมายว่ารู้เพราะปัญญายอมรับและสามารถรับรู้ได้ว่าตนเองไม่รู้จริง (Ghazali Darussalam.2001) ท่าน อัล-คาลิล บิน อะห์หมัด มีความเห็นที่อ้างถึง โดยท่านอิหม่าม อัล-ฆอซาลี ที่เสนอแนวคิดว่า “ความเป็นไปได้ของบุคคลกับการรับรู้หรือไม่รับรู้ของตน” ประกอบด้วย 4 ประเภท ดังนี้

1) "**رجل يدري أنه يدري فذلك عالم**" หมายถึง บุคคลที่รู้ว่าตนเองมีความรู้ถือเป็นผู้รู้กล่าวคือ บุคคลที่มีการรับรู้ว่าคุณมีความรู้จนสามารถแสดงความรู้ที่แท้จริงจนประจักษ์โดยไม่ต้องสงสัย ซึ่งความรู้ดังกล่าวนี้เกิดจากการเรียนรู้บนพื้นฐานหลักการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการจนเกิดประสบการณ์ของการเรียนรู้ และเกิดทักษะของความรู้เป็นที่ประจักษ์

2) “رجل يدري ولا يدري أنه يدري فذلك نائم” หมายถึง บุคคลที่ไม่รู้ว่าตนรู้ถือเป็นผู้หลับไหล กล่าวคือบุคคลที่ไม่มีการรับรู้ว่ามี ความรู้จนไม่สามารถแสดงความรู้ที่แท้จริงให้ประจักษ์ได้ซึ่งความรู้ดังกล่าว นั้นเกิดจากการเรียนรู้บนพื้นฐานของประสบการณ์โดยไม่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบ

3) “رجل لا يدري ويدري انه لا يدري فذلك مسترشد” หมายถึง บุคคลที่รู้ว่าตนไม่รู้ถือเป็นผู้ถูกนำ ทางกล่าวคือบุคคลที่มีสำนึกถึงการรับรู้ว่ามี ความรู้และไม่สามารถแสดงความรู้ของตนได้ซึ่งการรับรู้ ประเภทนี้ถือเป็นการรับรู้ในลักษณะที่มีความต้องการในการเรียนรู้และก่อให้เกิดการแสวงรู้ตลอดเวลาบน พื้นฐานการเรียนรู้ด้วยตนเองจนเกิดทักษะของความรู้แต่ขาดกระบวนการการเรียนรู้ที่เป็นระบบ

4) “رجل لا يدري أنه لا يدري فذلك جاهل” หมายถึง บุคคลที่ไม่รู้ว่าตนไม่รู้ถือเป็นผู้โง่เขลา กล่าวคือบุคคลที่ไม่สำนึกถึงการรับรู้ว่ามี ความรู้และไม่สามารถแสดงความรู้ของตนได้ซึ่งบุคคล ประเภทนี้เป็นการรับรู้ในลักษณะหนึ่งที่ไม่มีความต้องการในการแสวงรู้ของตนบนพื้นฐานไม่ยอมรับในการ เรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นการแสวงรู้ด้วยตนเองหรือกระบวนการเรียนรู้ในระบบ และนอกระบบ

จากหลักการข้างต้นจึงเป็นเหตุผลของการรับรู้ของบุคคลประเภทต่างๆ ที่มีการเรียนรู้โดยผ่าน กระบวนการเรียนรู้ทั้งในระบบและนอกระบบ ซึ่งการรู้นั้นเกิดจากสำนึกผ่านสติปัญญาของบุคคลไม่ ว่าจะเป็นการเรียนรู้ในลักษณะการเรียนรู้ด้วยตนเองหรือการเรียนรู้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบ ดังนั้น การเรียนรู้บนพื้นฐานปัญญาประจักษ์นั้นบุคคลประเภทแรกถือเป็นผู้รู้อย่างแท้จริง (al-Edrus,1993) ซึ่งเป็น ตัวชี้วัดถึงการแสดงความรู้ของตนผ่านกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นระบบจนเกิดทักษะ และความสามารถที่แท้จริงด้วยความรู้ที่ตนมีโดยอาศัยหลักการสำคัญ 3 ระดับคือ

- 1) ความรู้พื้นฐานที่เป็นสัจธรรมอย่างแท้จริง "علم القين" อิลมุ-อัลยากิน คือ ศาสตร์แห่งศรัทธา
- 2) ความรู้ที่เกิดจากการสังเกตประสบการณ์ของสัจธรรม "عين القين" อัยนุ-อัลยากิน คือประจักษ์ ศรัทธา
- 3) ความรู้ที่เกิดขึ้นจากสัจธรรมอันสูงส่งที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริง "حق القين" ฮักกุล-อัลยากิน คือ สัมบูรณ์ศรัทธา

ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์จากประเภทของการรับรู้ของบุคคลที่มีความรู้นั้น กล่าวได้ว่าบุคคลประเภทแรกถือ ได้ว่าเป็นผู้รู้แท้จริงที่มีความลึกซึ้งด้านศาสตร์สัมพัทธ์ที่บรรลุเป้าหมายสูงสุดซึ่งสามารถดำรงตนบนจริธรรม ความดีความเมตตาคุณควรอย่างยิ่งแก่การยกย่อง อีกทั้งยังเป็นต้นแบบของการเรียนรู้ตามหลักการอิสลามอย่าง สมบูรณ์แบบ

สรุป

เป้าหมายการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาตามกรอบแนวคิดปรัชญาการศึกษาอิสลามนั้น คือ เพื่อการศึกษาแสวงหาความรู้บนพื้นฐานบทบัญญัติอิสลามของมุสลิมทุกคนในสังคม หลักสำคัญของการเรียนรู้ในอิสลามคือการมุ่งมั่นในการเสริมสร้างองค์ความรู้ที่บูรณาการศาสตร์ความรู้ทางโลกด้วยหลักสัจธรรมของอิสลามและส่งเสริมให้มีการพัฒนาปรับปรุงปัญญาด้วยการแสวงหาความรู้ทั้งทางโลกและศาสนาจนเกิดความเข้าใจในความรู้อย่างลึกซึ้งด้วยแนวคิดและปรัชญาตามบทบัญญัติอิสลาม (Syafieh, 2013) ส่วนแนวคิดเชิงปรัชญาการศึกษาที่เป็นแก่นแท้เพื่อกำหนดแนวทางและเป้าหมายในการจัดการเรียนรู้นั้นจำเป็นต้องได้รับการเรียนรู้และเข้าใจด้วยหลักปัญหาประจักษ์บนพื้นฐานความสัมพันธ์ของหลักการอิสลามและหลักการสากลที่ถูกต้องควบคู่กันเพื่อกำหนดทักษะความสามารถในการเรียนรู้ให้เกิดความเชี่ยวชาญทั้งสาขาวิชาความรู้ด้านอิสลามศึกษา ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับหลักการวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของการศึกษาซึ่งจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพและสอดคล้องกับยุคสมัย (Suhaiza Shuib, 2012) นอกจากนี้ควรเน้นความสำคัญของการบูรณาการหลักความรู้เชิงศรัทธา (อัต-เตาหีด) ในทุกสาขาวิชาเพื่อการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งทางด้านจิตใจ สติปัญญา และจริยธรรมที่เป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคมจนสามารถผลิตอุมมะฮ์ที่เป็นมีอาชีพและมีความเชี่ยวชาญที่หลากหลายในทุกมิติของการศึกษา อย่างที่อุสมาน บาการ์กล่าวถึงไอน์สไตน์ไว้ว่า วิทยาศาสตร์และศาสนาแยกกันไม่ออกถ้าไม่มีวิทยาศาสตร์ ศาสนาก็ตาบอด (al-Edrus, Syed Muhammad Dawilah. 1993) และในทางกลับกันถ้าไม่มีศาสนาย่อมส่งผลให้วิทยาศาสตร์ไม่เกิดความน่าเชื่อถือ ดังนั้นเพื่อให้การเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพของเยาวชนมุสลิมนั้น จำเป็นต้องบูรณาการด้วยหลักการเรียนรู้เชิงปัญหาประจักษ์ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของการจัดการเรียนรู้ในทุกสาขาวิชา (Rusmanhaji, 2013) อันประกอบด้วย 1) หลักอิลมู อัล-ยากิน "علم اليقين" 2) หลักอัยนุ อัล-ยากิน "عين اليقين" และ 3) หลักฮักกู อัล-ยากิน "حق اليقين" เพื่อส่งเสริมพัฒนาการด้านวัฒนธรรมแห่งการรู้ (al-Attas, Syed Muhammad Naquib. 2007) จนเกิดความสามารถในศาสตร์ความรู้ทุกมิติและมีการพัฒนาตนเองเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของความรู้ตลอดเวลาอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของอิสลาม (Syafieh, 2013) นั่นคือการบรรลุสู่มรรณะระดับกามาอุ อัล-ยากิน (كمال اليقين)

บรรณานุกรม

Al-Quran al-Karim.

Ali Mhd.Alawi, (2014). *The reading of the Holy Quran*. Al-rybat university.

Al-Edrus, Syed Muhammad Dawilah. (1993). Jaafar Abdul Rahim (terj.). 1999. *Epistemologi Islam: Teori Ilmu dalam al-Quran*. Cet. 2. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Ismail Hj Ibrahim & Mohd. Sahri Abdul Rahman (pyntg.). (1994). *Ilmu dan Kecemerlangan dari Perspektif Islam*. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.

al-Attas, Syed Muhammad Naquib. (2007). *A Brief Review of Fairies of Knowledge and Views of Nature*. Pualau Pinang: Universiti SainsMalaysia.

Ghazali Darussalam. (2001). *Sumbangan Sarjana dalam Tamadun Islam*. Kuala Lumpur: Utusan Publication.

Ibn Majah, Muhammad ibn Yazid al-Qazwini. (T.th). *Sunan Ibn Majah* (Muhammad Fu'ad 'Abd al-Baqi, tahkik). Bil.220. Beirut: Dar al-Fikr.

al-Qurtubi, Muhammad ibn Ahmad ibn Abi Bakr. (1953a). *al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an*. Kaheerah: Dar al-Sha'bi.

Syafieh, (2013). *PendidikanIslam. SISTEMATIKA PENERAPAN PENDEKATAN NAZRIYYAH AL-WAHDAH*. <https://syafieh.blogspot.com/2013/03/sistematika-penerapan-pendekatan.html>

Rusmanhaji, (2013). *Imamal-Ghazalidan Falsafah*
<https://rusmanhaji.wordpress.com/2013/12/22/imam-al-ghazali-dan-falsafah>

Suhaiza Shuib, (2012). *Falsafah pendidikan islam*.
<https://www.slideshare.net/SuhaizaShuib1/falsafah-pendidikan-islam>

Al-Edrus, Syed Muhammad Dawilah, (1993). Jaafar Abdul Rahim (terj.). 1999. *Islamic Epistemology: The Theory of Knowledge in the Quran*. Cet. 2. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Ismail Hj Ibrahim & Mohd. Sahri Abdul Rahman (pyntg.), (1994). *Knowledge and Excellence from Islamic Perspective*. Kuala Lumpur: Institute of Islamic Understanding Malaysia.

Zawawi Hj Ahmad, (1996). *Science in Islamic Education*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka

Ghazali Darussalam, (2001). *Master's Contribution in Islamic Civilization*. Kuala Lumpur: Utusan Publication.

Kedah Darul Aman Education Department, (1999). *Knowledge Revealed by the Quran and al-Hadith*. Alor Setar: Helda Business.

Latifan Arifin (pyntg.) (28 January 2019) .'*Science Needs to Master Philosophy, Integration of Modern Knowledge and Science*' in *Religious Articles*. Berita Harian.

Ismail Hj Ibrahim & Mohd. Sahri Abdul Rahman (pyntg.), (1994). *Knowledge and Excellence from Islamic Perspective*. Kuala Lumpur: Institute of Islamic Understanding Malaysia.

Wan Mohd Nor Wan Daud, (2005). *Islamic Educational Philosophy and Practice Syed M. Naquib al-Attas: A Description of the Concept of Islamization*. Kuala Lumpur: University of Malaya.